

Prof. dr. sc. Dženana Čaušević, redovna profesorica
Prof. dr. sc. Amna Toromanović, vanredna profesorica

Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću

IZAZOVI U NASTANKU KRIVIČNOG PRAVA TOKOM NOR-A U BOSNI I HERCEGOVINI - HISTORIJSKI POGLED

Sažetak: Tokom narodnooslobodilačkog rata na oslobođenoj teritoriji Bosne i Hercegovine, u okviru razvoja organa nove narodne vlasti, značajno mjesto je zauzimalo pitanje organizacije sudske djelatnosti, a samim tim kao poseban izazov se javlja i pitanje nastanka novog pravnog poretka koji je u sebi nosio sva obilježja vremena u kome je nastajao. Od prvog dana ustanka narodnooslobodilački pokret u Bosni i Hercegovini suočavao se sa nizom izazova u smislu negativnih pojava od djelovanja okupatora, špijunaže u korist neprijatelja, dezerterstva iz vojske, krađe, tuče, pljačke i ostala krivična djela. Sve to je remetilo svakodnevni život na oslobođenoj teritoriji, a isto tako i na frontu. Te negativne pojave je trebalo suzbijati i kažnjavati bez odlaganja u cilju zaštite stanovništva na oslobođenoj teritoriji, kao i boraca na frontu. U to vrijeme malobrojni normativni akti koje su donosili vojni, a zatim i civilni organi vlasti odnosili su se upravo na oblast krivičnog prava što je i logično s obzirom na vrijeme i uslove u kojima su nastajali. Ti prvi propisi su služili kao podloga pri suđenjima kod vojnih i civilnih sudova. U tom smislu treba istaći „Članak Edvarda Kardelja o NOO-ima“, objavljen 19. oktobra 1941. godine u listu „BORBA“, koji je sadržavao, između ostalog, značajne odredbe koje su se odnosile na krivično pravo. Značajna je i Uredba o kaznama koju je izdala komanda Posavskog odreda također u oktobru 1941. godine. Ova Uredba je predstavljala prvi pravni dokument iz oblasti krivičnog prava izdat na području cijele Bosne i Hercegovine. Sistematski rad na izgradnji novog pravnog poretka počeo je *de facto* sa odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, čime je pravni poredak stare Jugoslavije stavljen van snage. Formiranjem ZAVNOBiH-a kao vrhovnog organa narodne vlasti na području Bosne i Hercegovine stvoreni su uslovi za intenzivniji pristup izradi neophodnih pravnih propisa. Na temelju izloženog, može se istaći da su za normativnu djelatnost ZAVNOBiH-a u oblasti krivičnog prava, kao baza bili, uz već pomenuti „Članak Edvarda Kardelja o NOO-ima“, Fočanski propisi (1942.), zatim Krajski propisi (1942.), kao i Uredba o vojnim sudovima iz 1944. godine. Svu tu normativnu djelatnost je obavljalo Odjeljenje za pravosuđe pri ZAVNOBiH-u.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, krivično pravo, pravosuđe, NOR

1. Uvod

Bosna i Hercegovina je jedna hiljadugodišnja, stoljećima stara državna, političko-teritorijalna, demografska, vjerska i u državnom pravnom smislu riječi jedinstvena cjelina. Njen teritorijalno-politički kontinuitet pratio je i kontinuitet u razvitku prava, nastalog i primjenjivanog u pojedinim razdobljima njenog milenijskog trajanja kao nadgradnja nad državnim strukturom. Kroz svoju burnu i tešku historijsku prošlost, od vremena svog nastanka i kasnijeg razvoja pa sve do danas Bosna i Hercegovina je bila suočena sa brojnim i velikim unutrašnjim i vanjskim izazovima, odlikujući se u svakoj etapi svog razvoja određenim specifičnostima. Iako je bosansko pravo, oblikovano i razvijano stoljećima, ono je uvijek imalo odliku jednog jedinstvenog pravnog sistema, te je bilo sposobno djelovati u skladu sa pravnim shvatanjima i prilikama date historijske epohe, a što je obilježje modernog pravnog sistema.¹

Poseban izazov u ovom kontekstu predstavlja razvitak novog pravnog poretka u Bosni i Hercegovini tokom NOR-a (1941.-1945.). Državopravni kapacitet Bosne i Hercegovine potvrđen je u uslovima Narodnooslobodilačkog rata kroz osnivanje i odluke ZAVNOBiH-a. Odluke ZAVNOBiH-a, kao ratnog i revolucionarnog parlamenta Bosne i Hercegovine, imale su dalekosežan ustavni i međunarodnopravni značaj. ZAVNOBiH je izvršio restituciju državnosti i teritorijalne cjelovitosti Bosne i Hercegovine koja je, prvi put u hiljadu godina, bila narušena od strane šestojanuarskog režima 1929. godine i okupacijom 1941. godine.² U ovom periodu javlja se problem pravnog kontinuiteta s obzirom na izgradnju sistema novoga jugoslavenskog prava, posebno s obzirom na postojeći dualitet prava. Pravne vrijednosti novoga pravnog poretka u NOB-u manifestiraju se kao specifičnosti stvaranja novih društvenih odnosa na oslobođenoj teritoriji. Te vrijednosti upućuju kako treba urediti društvene i pravne odnose u pozadini.³

Tokom narodnooslobodilačkog rata na oslobođenoj teritoriji Bosne i Hercegovine, u okviru razvoja organa nove narodne vlasti⁴, značajno mjesto je zauzimalo pitanje organizacije sudske djelatnosti, a samim tim kao poseban izazov se javlja i pitanje nastanka novog pravnog poretka koji je u sebi nosio sva obilježja vremena u kome je nastajao. Od prvog dana ustanka narodnooslobodilački pokret u Bosni i Hercegovini suočavao se sa nizom izazova od djelovanja okupatora, špijunaže u korist neprijatelja, dezerterstva iz vojske, krađe, tuče, pljačke te i ostala krivična djela. Sve to je remetilo svakodnevni život na oslobođenoj teritoriji, a isto tako i na frontu. Te negativne pojave je trebalo suzbijati i kažnjavati bez odlaganja u cilju zaštite stanovništva, kao i boraca na frontu. U to vrijeme malobrojni normativni akti koje su donosili vojni, a zatim i civilni organi vlasti odnosili

¹ Imamović, M., *Uvod u historiju i izvore bosanskog prava*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2006., str. 10.

² Imamović, M., *ZAVNOBiH i državopravni kapacitet Bosne i Hercegovine*, Historijska traganja, Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, br. 12/2013., Sarajevo, 2013., str. 18, 20, 22.

³ Kisić-Kolanović, N., *Vrijednosni principi novoga pravnog poretka u narodnooslobodilačkoj borbi na području Hrvatske 1941-1945. godine*, ČSP 16 (1), Zagreb, 1984., str. 2.

⁴ Odmah pri formiranju prvih narodnooslobodilačkih odbora u Bosni i Hercegovini, ukazala se potreba za normativnim regulisanjem i ujedinjavanjem rada organa nove narodne vlasti. Zovko, Lj., *Bosna i Hercegovina 1918-1943.*, Pravni fakultet Mostar, 1990., str. 207.

su se upravo na oblast krivičnog prava što je i logično s obzirom na vrijeme i uslove u kojima su nastajali. Ti prvi propisi su služili kao podloga pri suđenjima kod vojnih i civilnih sudova. Iz tih razloga se, pred novoosnovane organe narodne vlasti, među prvim, kao poseban izazov počelo postavljati pitanje organizacije i vršenja sudske funkcije u ratnim uslovima, a samim tim i pitanje prava koje bi se primjenjivalo pri rješavanju spornih slučajeva. Stvarano je jedno novo pravo koje je u svom razvoju prošlo kroz dvije etape. Prva je započela sa izdavanjem prvih pravnih propisa već 1941. godine u vrijeme kada se javljaju i prvi organi narodne vlasti na oslobođenim teritorijama i traje sve do Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Druga etapa u razvoju prava započinje sa Drugim zasjedanjem AVNOJ-a i obuhvata period u kome se posebno ističe uloga i djelatnost ZAVNOBiH-a u stvaranju novog pravnog poretka, te traje sve do konca rata. Svaka od ovih faza u razvoju novog pravnog poretka u Bosni i Hercegovini tokom NOR-a odlikovala se određenim specifičnostima.⁵

Mnogobrojni dokumenti iz perioda narodnooslobodilačke borbe, kao što su uputstva, naredbe, preporuke, rezolucije, saopštenja, bilteni, presude, odluke i dr. a kasnije i formalno-pravni akti vojnih komandi i nove vlasti, narodnooslobodilačkih odbora, AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a predstavljaju bogat izvor razvoja krivičnog prava za vrijeme borbe za oslobođenje. Iako ovi brojni akti doneseni tokom NOR-a od strane vodstva narodnooslobodilačke borbe nisu bili u formi zakona, oni nisu imali samo privremeni karakter, kako su bili naslovljeni, već su predstavljali temelj poslijeratne zakonske regulative. S obzirom na vrijeme i uslove kada su stvarani, oni, naročito u početku, nisu uvijek potpuni niti adekvatni pojedinim krivičnim djelima u onom smislu kako će se formirati kasnije u fazi oslobođenja i stvaranja nove države. Iz tih razloga po svojoj suštini predstavljaju neprocjenjivu historijsku vrijednost u razvoju krivičnog prava u periodu narodnooslobodilačke borbe.⁶

2. Nastanak krivičnog prava u razdoblju od početka NOR-a do Drugog zasjedanja AVNOJ-a

Tokom NOR-a stvarano je i novo krivično pravo koje je u sebi nosilo sva obilježja revolucionarnog poretka. Jedan od osnovnih zadataka pravnih propisa donešenih u prvoj fazi razvoja prava bio je da se učvrsti i odbrani poredak uspostavljen na oslobođenoj teritoriji u skladu sa ciljevima i interesima narodne revolucije,⁷ u smislu suzbijanja svake neprijateljske aktivnosti tj. podriivanja i slabljenja snage oslobođene teritorije, što je u to vrijeme predstavljalo teško krivično djelo. Ove propise su donosili kako vojni, tako i civilni organi vlasti, koji su postavljali temelje državnog i pravnog poretka. Članak

⁵ Čaušević, Dž., *Partizansko pravosuđe u BiH 1941-1945.*, Glas, Banja Luka, 1988., str. 127.; Čulinović, F. *Nastajanje novog jugoslavenskog prava*, Nova Jugoslavija, Zagreb, 1954., str. 199.

⁶ Levi, A., „*Krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava iz aspekta jugoslovenskog zakonodavstva*“, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Jevrejski almanah, Beograd, 1963/64., str. 113.

⁷ Čaušević, Dž., *Partizansko pravosuđe u BiH 1941-1945.*, str. 199.

Edvarda Kardelja o NOO-ima⁸, objavljen 19. oktobra 1941. godine u listu „Borba“⁹, sadržavao je izvjesne odredbe koje su se odnosile na materiju iz oblasti krivičnog prava.¹⁰ U odjeljku o zadacima NOO-a istakuto je da oni treba prvenstveno da obezbijede red u pozadini, te da vode oštru borbu protiv svih pojava pljačke, razbojništva, špekulacija, itd.¹¹ On predstavlja prvi dokument rukovodstva NOP-a o organizaciji NOO-a, te ima direktivni karakter za sva vojna i politička rukovodstva. U isto vrijeme u oktobru 1941. godine, izdat je jedan važan dokument, prvi te vrste na području cijele Bosne i Hercegovine, a riječ je o Uredbi o kaznama u Posavskom NOP odredu¹² koja je sadržavala 22 člana u kojima se razrađuju greške i određuju istovremeno kazne za njihovo izricanje te način njihovog izvršavanja.¹³ Prema ovoj Uredbi, bilo je predviđeno i uvođenje „Knjige kažnjenih“. Kažnjavanju su podlijevale dvadeset i jedna krivica, kao što su neizvršavanje primljenih naređenja, bacanje oružja, greške na straži, širenje straha i panike među drugovima, odavanje partizanskih tajni, upotreba nepristojnih riječi, upotreba alkohola i pijanstvo, ubistvo, razbojništvo ili krađa iz koristoljublja itd., a predviđene kazne su bile raznovrsne od opomene do smrtne kazne.¹⁴

Izuzetno značajan pravni dokument za razvoj zakonodavstva i sudstva, i za razvoj krivičnog prava u Bosni i Hercegovini u periodu do drugog zasjedanja AVNOJ-a, predstavljaju Fočanski propisi¹⁵ iz februara 1942. godine. To je prva kodifikacija odredaba o radu, zadacima i organizaciji NOO-a te prvi pisani izvor krivičnog materijalnog prava iz

⁸ Članak Edvarda Kardelja – Narodnooslobodilački odbori moraju postati istinski privremeni nosioci narodne vlasti (19. oktobar 1941. godine), Čaušević, Dž., *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine: dokumenti sa komentarima*, Magistrat, Sarajevo, 2005., str. 380-381.

⁹ U listu KPJ Borba 19. oktobra 1941. godine objavljen je članak Edvarda Kardelja: „Narodnooslobodilački odbori moraju postati istinski privremeni nosioci narodne vlasti“, u kome su izvedena osnovna načela o načinu izbora i zadacima NOO-a kao organa privremene narodne vlasti. Sadiković, E., *Ideja i značaj razvoja mreže narodnooslobodilačkih odbora u vremenu antifašističke borbe u Bosni i Hercegovini (1941–1945)*, Posebna izdanja ANUBiH, CLXXIX/, 75. godišnjica Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a: uloga Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a u društvenom i političkom razvoju Bosne i Hercegovine, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2020., str. 134.

¹⁰ U ovom članku su napisana prva uputstva o formiranju i zadacima organa narodne vlasti na području cijele Jugoslavije u toku Narodnooslobodilačke borbe. Zovko, Lj., *Bosna i Hercegovina 1918-1943.*, str. 208.

¹¹ Zadaci i ustrojstvo narodnooslobodilačkih odbora, Geršković, L. – Sirotković, H., *Dokumenti o razvoju narodne vlasti*, Svezak prvi: Izabrani dokumenti 1941-1943., Zagreb, Čakovec, 1983., str. 10.

¹² Uredba o kaznama u Posavskom narodnooslobodilačkom partizanskom odredu od oktobra 1941, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, t. I, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1949., str. 161-165; Đurović, M., (gl. ur.), *Ustanak naroda Jugoslavije 1941*, Zbornik, Knjiga treća, Vojnoizdavački zavod JNA „Vojno delo“, Beograd, 1964., str. 21.

¹³ Simović, V. – Petranović, B., *Istorija narodne vlasti u Jugoslaviji*, Beograd, 1979., str. 33.

¹⁴ Kostić, I., *Nastanak i razvitak vojnog prava i vojnih pravosudnih organa u toku revolucije*, Arhiv za pravne i društvene nauke 1-2, Beograd, 1961., str. 75.

¹⁵ Fočanski propisi (2. februar, 1942. godine), Čaušević, Dž., *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine...*, str. 382-390.

perioda narodnooslobodilačke borbe od općeg značaja. Formulirao ih je Moša Pijade na osnovu svojih iskustava iz Crne Gore, članka Edvarda Kardelja o NOO-ima i Okružnice br. 4 CKKPH. Fočanski propisi detaljnije od dotadašnjih regionalnih uputstava normiraju organizaciju, nadležnost i djelovanje NOO-a, kao organa vlasti. U njima je prvi put detaljnije razrađeno pitanje krivične odgovornosti narodnih neprijatelja. Obrazloženo je ko se sve smatra narodnim neprijateljem, kakve su kazne predviđene za određeno krivično djelo i ko je nadležan da pokrene krivični postupak. U prvom dijelu (tačka 4)¹⁶ stavljeno je u nadležnost vojnih sudova presuđivanje špijunima, izdajnicima, plaćenicima i agentima neprijatelja, saboterima i paničarima, dok je NOO-ima stavljeno u nadležnost da vode borbu protiv krađe, pljačke, razbojništva i nereda. Na taj način je izvršeno razgraničenje nadležnosti u krivičnim stvarima između vojnih sudova i NOO-a. U drugom dijelu (tačka 3)¹⁷ određuje se da NOO-i kao organi narodne vlasti vrše konfiskaciju imovine svih narodnih neprijatelja. Rješenje o proglašenju za narodnog neprijatelja i o konfiskaciji imovine donose vojne vlasti. U ovom dokumentu je formulisan pojam „narodnog neprijatelja“. To je bio težak i složen zadatak, jer se određivanjem pojma narodnog neprijatelja ujedno određivao i karakter NOO-e borbe. Bilo je opasno svako sužavanje tog pojma koje bi dovodilo do slabljenja revolucionarne volje boraca. Isto tako je bilo opasno i svako suviše proširenje ovog pojma. Značajno je istaći da su i u pogledu izvršavanja kazne konfiskacije imovine, data detaljna uputstva. Pri izricanju konfiskacije došao je do izražaja niz krivičnopravnih principa koji su predstavljali osnovu daljeg razvitka krivičnog prava. Od najvećeg značaja je naglašavanje isključivo individualne odgovornosti, i to na osnovu svestranog utvrđivanja i ocjene dokaza. Bitno je i načelo preciznog određivanja krivičnih djela, koje je tako jasno ispoljeno u definisanju pojma narodnog neprijatelja, a ta definicija je omogućavala razlikovanje narodnog neprijatelja i ratnih zločinaca s jedne strane i zavedenih građana¹⁸ s druge strane.¹⁹ Za razvoj materijalnog i formalnog krivičnog prava važno je napomenuti da je narodnim neprijateljem mogao biti proglašen samo neko na osnovu sopstvene krivice, na osnovu svog ličnog djelovanja. Član porodice, niti bilo kakva druga zajednica, nisu mogli potpasti pod odredbe o narodnim neprijateljima zbog djelovanja jednog svog člana čime je došao do izražaja princip individualne krivične odgovornosti. To znači da je u toku NOR-a, još od prvih dana, vladao princip zakonitosti, koji je obavezivao sve organe vlasti i sve građane. Prema tome, propisi o kojima je ovde riječ nose već u to vrijeme jak pečat humanizma, kako po formi tako i po svojoj sadržini, jer propisuju čovječni postupak i sa najvećim neprijateljima naroda. Od posebnog je značaja je činjenica da oni propisuju princip individualne krivnje svakoga za svoje djelo i da zabranjuju bilo kakvu odmazdu prema članovima porodice narodnih neprijatelja. Posebno je naglašeno da će NOO-i voditi borbu protiv pljački, razbojništva i uopće nereda, te da će rješavati sve sporove između pojedinih građana. Gotovo sva pomenuta načela iz

¹⁶ *Ibid.*, str. 383.

¹⁷ *Ibid.*, str. 388-389.

¹⁸ U određivanju pojma narodnog neprijatelja ističe se i značaj zablude (iz tog pojma isključuju se oni „koji su bili zavedeni“), što pokazuje da je krivično pravo u toku NOB-a stajalo na principu subjektivne odgovornosti na osnovi krivnje. Zlatarić, B., *Krivično pravo – Opći dio – prvi svezak*, Informator, Zagreb, 1977., str. 55.

¹⁹ Srzentić, N. - Stajić, A. - Lazarević, Lj., *Krivično pravo Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1998., str. 75.

Fočanskih propisa opširnije i detaljnije su razrađena u Krajiškim propisima izdatim u septembru mjesecu 1942. godine na oslobođenoj teritoriji Bosanske Krajine.²⁰ Tim propisima narodnooslobodilački odbori su od „privremenih“ postali stalni organi narodne vlasti.²¹

Među brojnim propisima koje je izdavao VŠ u ovom periodu posebno mjesto pripada Naredbi o osnivanju vojnih sudova od 29. decembra 1942. godine kojom je data čvrsta osnova za daljnji razvoj i izgradnju vojnog sudstva, odnosno krivičnog prava u Bosni i Hercegovini.²² Donošenjem ove Naredbe prestali su da važe svi dotadašnji propisi o vojnim sudovima, a njenim odredbama su modificirana dotadašnja rješenja i udarena je čvrsta i jedinstvena osnova vojnog sudstva.²³

Formiranjem Izvršnog odbora AVNOJ-a i sa početkom njegovog djelovanja, može se uočiti i izvjesna normativna aktivnost ovog organa. S obzirom da je pljačka stoke, zatim žita i drugih stvari bila česta pojava u to vrijeme na oslobođenoj teritoriji, Izvršni odbor AVNOJ-a je u cilju suzbijanja ovih negativnih pojava, u januaru 1943. godine, uputio svim općinskim NOO-ima na području Bosne i Hercegovine dopis koji je sadržavao uputstva kako da se postupi u slučaju pljačke stoke ili neke druge krađe. Ukratko, općinskim NOO-ima je preporučeno da se u selima u kojima se otkrije takva pljačka formiraju posebne komisije čiji bi zadatak bio da brzo i efikasno rješavaju nastali spor i na taj način spriječe samovoljno pribavljanje opljačkane stoke, žita i sl.²⁴ Također, u isto vrijeme su i Oblasni NOO na području Bosne i Hercegovine (za Bosansku Krajinu, za Hercegovinu i istočnu Bosnu) svojim uputstvima i drugim aktima dali značajan doprinos u stvaranju novog pravnog sistema, posebno u prvoj fazi razvoja prava. Pošto se u tom periodu osjećala velika praznina, s obzirom na nedostatak pravnih propisa, što je kočilo pravnu proceduru vezano za sankcioniranje brojnih negativnih pojava na terenu, tako da je svaka instrukcija, svako uputstvo jednog višeg organa vlasti predstavljalo pomoć za rad NOO-a na oslobođenoj teritoriji. U tom pogledu karakterističan je jedan dopis Oblasnog NOO-a za istočnu Bosnu, jedan od rijetkih sačuvanih dokumenata te vrste, upućen krajem 1943. godine okružnim, sreskim i općinskim NOO-ima na teritoriji istočne Bosne, a koji sadrži detaljne instrukcije s napomenom da pri donošenju svojih presuda NOO-i treba da djeluju po savjesti, oslanjajući se na osjećanje pravednosti koje živi u masama. Međutim, istovremeno se skreće pažnja NOO-ima da ne treba dozvoliti da mase, tj. selo u svakom

²⁰ Septembarski (Krajiški) propisi (26. septembar 1942. godine) se sastoje iz dva dokumenta: 1. Naredba o izborima NOO-a i 2. Naredba o obrazovanju pozadinskih vojnih vlasti, Čaušević, Dž., *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine...*, str. 391-406.; Geršković, L. – Sirotković, H., *Dokumenti o razvoju narodne vlasti...*, str. 19-29.

²¹ Zovko, Lj., *Bosna i Hercegovina 1918-1943.*, str. 209.

²² Zlatarić, B., *Razvitak novog jugoslavenskog krivičnog prava*, Nova Jugoslavija, Zagreb, 1954., str. 313.

²³ Gaković, G., *Vojni sudovi u novoj Jugoslaviji*, Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu, br. 15/1975., str. 104.

²⁴ Izvršni odbor AVNOJ-a šalje dopis svim općinskim NOO-ima, br. 15, Bihać dana 6. januara 1943. godine. – MR BiH, G-NOB, K-VI/si 42157, F-1., Čaušević, Dž., *Partizansko pravosuđe u BiH 1941-1945.*, str. 129.

slučaju nameću svoju volju NOO-u pri donošenju presuda, jer to često može dovesti do izricanja pogrešne presude.²⁵

3. Razvoj krivičnog prava u periodu od Drugog zasjedanja AVNOJ-a do kraja rata

Za drugu etapu u razvoju krivičnog prava koja započinje sa Drugim zasjedanjem AVNOJ-a kakarakteristično je da je doneseno niz važnih odluka koje su bitno utjecale na daljnji razvoj pravnog poretka i kojima započinje novi period u razvitku pravnog sistema u Bosni i Hercegovini, a i šire.

Od posebnog je značaja Odluka o odobravanju odluka, naredaba i izjava Izvršnog odbora AVNOJ-a i Vrhovnog štaba NOV i POJ kojom je svim aktima donijetim u prethodnoj fazi razvoja prava data snaga državnopravnog propisa, tj. pravnih normi, čime je *de facto* pravni poredak stare Jugoslavije stavljen van snage. Za izgradnju novog pravnog poretka ova Odluka je imala ustavni značaj.²⁶

Razvoj događaja poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a nametao je potrebu, a naročito poslije konstituisanja centralnih organa vlasti i organa vlasti federalnih jedinica da se civilno i vojno sudstvo na cijeloj teritoriji Jugoslavije izgrade u cjeloviti jedinstven sistem. Iz tih razloga je došlo do izdavanja Uredbe o vojnim sudovima 24. maja 1944. godine, koju je izdao Vrhovni štab NOV i POJ, a koja predstavlja najvažniji pisani izvor materijalnog krivičnog prava u tom razdoblju.

Ona propisuje jedinstvenu organizaciju i strukturu vojnih sudova, određuje njihovu nadležnost, propisuje krivična djela i sistem sankcija, određujući na koncu koji organi učestvuju u krivičnom postupku.²⁷ Samim tim to je prva kodifikacija krivičnog prava. Njenim stupanjem na snagu, prestala je da važi Naredba o vojnim sudovima od 29. decembra 1942. godine, kao i svi do tada važeći propisi vezani za organizaciju i rad vojnih sudova. Ova Uredba je sadržavala mnogo obimnije krivično-pravne odredbe, te je imala poseban značaj za razvitak kasnijeg krivičnog zakonodavstva, jer je obuhvatala i propise iz oblasti materijalnog krivičnog prava. U njoj su navedene odredbe o krivičnim djelima, kaznama i zaštitnim mjerama.

²⁵ Dopis Oblasnog NOO-a za istočnu Bosnu – Okružnim, sreskim i općinskim NOO-ima na teritoriji istočne Bosne. – Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Fond: Oblasni NOO za istočnu Bosnu, br. 1635/1, god. 1943., *Ibid.*

²⁶ Čaušević, Dž., *Uloga ZAVNOBiH-a u stvaranju novog pravnog poretka u BiH tokom NOR-a*, u: Filipović, M. (ur.) Naučni skup Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a, Sarajevo, 23. i 24. novembar 2007 (76-84), Posebna izdanja CXXIV, ODN 37. ANUBiH. Sarajevo, 2007., str. 79.

²⁷ Uredba o vojnim sudovima pored organizacionih propisa (članova 1-11), sadrži i materijalno-pravne propise o ratnom zločinu (član 13), izdaji (član 14) i vojno-krivičnim djelima (član 15). Ona propisuje vrste kazni i zaštitnih mjera (član 16) i kriterij o odmjeravanju kazni (član 17). Konačno, ta uredba ukratko je normirala i propise o postupku i izvršenju kazni (članovi 18-30). Damjanović, P., (ur.), *Josip Broz Tito - Sabrana djela*, Tom dvadeset deveti, Izdavački centar „Komunist“, Beograd, 1989., str. 62.

Prema članu 15. Uredbe krivična djela su podijeljena u tri kategorije: ratni zločini²⁸, djela narodnih neprijatelja i djela vojnih lica²⁹ i ratnih zarobljenika. Na osnovu ove Uredbe suđeno je ratnim zločincima i nakon završetka rata, tj. do donošenja saveznog Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države od 25. augusta 1945. godine. Ona definira ne samo pojam narodnog neprijatelja i ratnog zločinca³⁰, nego i opisuje vojna i druga teška krivična djela za čije je suđenje bio nadležan vojni sud. U ovoj Uredbi se prvi put tokom NOR-a spominje cjelovit sistem kazni (glavnih i sporednih) i određeniji propis o izboru vrste i mjere kazne. U okviru ovog sistema, kazne nisu bile strogo određene za krivično djelo, već je sud bio ovlašten da za svako pojedinačno djelo izrekne jednu od predviđenih kazni, s obzirom na težinu djela i stepen krivične odgovornosti.³¹ Prema ovoj Uredbi propisano je da vojni sudovi mogu izricati osam vrsta kazni i tri vrste zaštitnih mjera. Kazne su bile sljedeće: strogi ukor, imovinska kazna, izgon iz prebivališta, lišenje čina odnosno zvanja, uklanjanje s položaja, prisilni rad, zatim teški prisilni rad i smrtna kazna. Zaštitne mjere koje je mogao izreći vojni sud bile su sljedeće: gubitak vojničke časti i gubitak građanske časti, na određeno vrijeme ili za uvijek te konfiskacija imovine. Zaštitna mjera gubitka vojničke časti mogla se odnositi na sve osuđene vojne osobe.³² Pored navedenih odredaba Uredba sadrži i odredbe o sudskom postupku i izvršenje presude. Ona predstavlja jedinstven krivičnopravni propis tj. kodifikaciju materijalnih normi koje su u oblasti krivičnog prava nastale tokom NOR-a na principima proizašlim iz narodnooslobodilačkog pokreta. Organizirana djelatnost na izgradnji novog pravnog poretka u Bosni i Hercegovini počela je odlukama Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a. Formiranjem ZAVNOBiH-a kao vrhovnog organa narodne vlasti na području Bosne i Hercegovine stvoreni su povoljniji uslovi da se intenzivnije pristupi izradi, za to vrijeme, neophodnih pravnih propisa.

²⁸ Uredba o vojnim sudovima predstavlja prvi pravni propis donijet za vrijeme narodnooslobodilačke borbe koji konkretno daje obilježje bića krivičnog djela ratnih zločina. Levi, A., „*Krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava iz aspekta jugoslovenskog zakonodavstva*“, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Jevrejski almanah, Beograd, 1963/64., str. 119.

²⁹ Vojna krivična djela su djela protiv vojne discipline koja usljed svoje težine prelaze okvir disciplinskih prijestupa. To su, pored ostalog: nevršenje ili nemarno vršenje vojne službe iz kojeg izvire veća šteta za cjelinu; neispunjavanje naređenja; pasivni otpor koji ide na slabljenje vojne sile; napuštanje stražarske dužnosti; dezerterstvo iz narodne vojske; namjerno uništenje borbene sposobnosti - svoje ili drugoga; kvarenje ili otuđivanje vojne opreme i oružja; ometanje snabdijevanja, transporta, poljskih i ostalih radova namijenjenih za vojsku i narod; zloupotreba u dužnosti; podnošenje lažnih izvještaja; povreda čuvanja važne vojničke tajne; nebrižljivo liječenje vojnika i ranjenika, širenje lažne neprijateljske propagande. Vojni sudovi su sudili vojnim licima i za sva ostala krivična djela koja bi počinili, kao što su: lišenje života, tjelesna povreda, pljačka, krađa, prijevara i palež. Uredba o vojnim sudovima od 24. maja 1944. godine, Arhiv Bosanske krajine Banjaluka, br. 38.

³⁰ Pojam ratnog zločinca i narodnog neprijatelja objašnjen je u čl. 13 i 14. Uredbe o vojnim sudovima od 24. maja 1944. godine. Nešović, S. - Petranović, B., *AVNOJ i revolucija: tematska zbirka dokumenata 1941-1945.*, Narodna knjiga, Beograd, 1983., str. 546.

³¹ Srzentić, N. - Stajić, A. - Lazarević, Lj., *Krivično pravo Jugoslavije*, str. 78.

³² Jurčević, J. - Ivanda, K., *Ustrojavanje sustava jugoslavenskih komunističkih vojnih sudova tijekom Drugog svjetskog rata i poraća*, Društvena istraživanja, vol. 15, br. 5 (86), 2006., str. 904.

U tom pogledu posebno mjesto pripada Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a, jer faktički od tada započinje, u pravom smislu te riječi, normativna djelatnost organa narodne vlasti u Bosni i Hercegovini.³³ U odlukama Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a sadržani su osnovni principi i pravci kao izazovi u formiranju novog pravnog sistema čiji je cilj bio da se građanima obezbijedi pravna sigurnost i adekvatna pravna zaštita.

Za normativnu djelatnost ZAVNOBiH-a u oblasti krivičnog prava, kao baza su bili, uz već pomenuti „Članak Edvarda Kardelja o NOO-ima“, Fočanski propisi (1942.), zatim Krajski propisi (1942.), kao i Uredba o vojnim sudovima iz 1944. godine. Svu tu normativnu djelatnost je obavljalo Odjeljenje za pravosuđe pri ZAVNOBiH-u. Na temelju normativnih akata VŠ NOV i POJ, ZAVNOBiH je krenuo dalje, stvarajući pravne osnove materijalnog krivičnog prava na oslobođenom području Bosne i Hercegovine uvažavajući princip zakonitosti u jednoj za revoluciju važnoj pravnoj oblasti.³⁴

Prvi od tih dokumenata predstavlja Odluka ZAVNOBiH-a o ustrojstvu i radu NOO-a i NO skupština u federalnoj Bosni i Hercegovini od 1. jula 1944. godine, koja je poslužila kao podloga za početak izgradnje novog sistema vlasti u Bosni i Hercegovini.³⁵ U pogledu sudske djelatnosti ova odluka nije donijela ništa novo, nego je samo potvrdila postojeće stanje. Član 15. ove odluke navodi da „... do konačnog uređenja sudstva u BiH, sudovanje vrše sudovi u okviru NOO-a...“, odnosno „stalna sudska vijeća“ pri NOO-ima. Ova odluka je, pored ostalog, osigurala građanima pravnu sigurnost, pružajući im odgovarajuću pravnu zaštitu.³⁶ Isto tako i Deklaracija ZAVNOBiH-a o pravima građana Bosne i Hercegovine³⁷ predstavlja značajan dokument u kome su istaknuta osnovna prava pojedinaca-građana. Upravo je Deklaracija ZAVNOBiH-a o pravima građana BiH svakom građaninu omogućila pravo na žalbu, te da niko ne može biti osuđen bez prethodnog sudske postupka.³⁸

Nakon Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a, Odjeljenje za pravosuđe Predsjedništva ZAVNOBiH-a³⁹ pristupilo je intenzivnijoj izradi općih propisa iz ove oblasti. Na osnovu Okružnice NKOJ-a od 5. maja 1944. godine i Uputstva Povjereništva za pravosuđe pri NKOJ-u od 19. maja, Odjeljenje za pravosuđe Predsjedništva ZAVNOBiH-a je, u saradnji

³³ Čemerlić, H., *Normativna djelatnost organa narodne vlasti u Bosni i Hercegovini u toku narodnooslobodilačke borbe*, AVNOJ i NOB u BiH (1942.-1943.), Institut za istoriju, IP Rad, Beograd, 1974., str. 554.

³⁴ Kisić-Kolanović, N., *Neki aspekti razvoja prava na oslobođenom teritoriju Hrvatske 1943-1945. godine*. U povodu 45. godišnjice ZAVNOH-a Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, ČSP 19 (3), Zagreb, 1987., str. 11-12.

³⁵ Odluka o ustrojstvu i radu narodno-oslobodilačkih odbora i narodno-oslobodilačkih skupština u federalnoj Bosni i Hercegovini, Čaušević, Dž., *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine...*, str. 446-450.

³⁶ Odluka o ustrojstvu i radu narodno-oslobodilačkih odbora i narodno-oslobodilačkih skupština u federalnoj Bosni i Hercegovini, *Ibid.*, str. 446-450.

³⁷ Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine, *Ibid.*, str. 444-446.

³⁸ Čaušević, Dž., *Partizansko pravosuđe u BiH 1941-1945.*, str. 130.

³⁹ Predsjedništvo ZAVNOBiH-a, koje je između plenarnih sjednica vršilo zakonodavnu i izvršnu vlast, formiralo je 6. jula 1944. godine svoja odjeljenja među kojim i Odjeljenje za pravosuđe. U ovom odjeljenju je obavljen obiman rad na izradi uputstava kojim se regulisao rad u krivičnim stvarima pred narodnim sudovima. Sokolović, S. - Krajina, B., *Komentar Krivičnog zakona Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, IRO „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1981., str. 11.

sa Zakonodavnim odborom, izradilo Upute za organizaciju i rad narodnih sudova koje su usvojene na sjednici Predsjedništva ZAVNOBiH-a 17. oktobra 1944. godine u Jajcu. U uvodnom dijelu Uputa ističe se da su na oslobođenom teritoriju BiH sudsku funkciju obavljali NOO-i, odnosno njihova „sudska vijeća“ kao jedini predstavnici narodne vlasti. Međutim, kako su se vremenom NOO-i razvili u organe državne uprave, bilo je neophodno odvojiti sudsku vlast od NOO-a kao organa upravne vlasti. Prema Uputama za organizaciju i rad narodnih sudova predviđeno je da će na području Bosne i Hercegovine sudsku funkciju vršiti narodni sudovi, kao samostalni organi narodne vlasti. Formirat će se tri vrste sudova, i to: općinski, sreski i okružni narodni sudovi. Sudovi su bili izborni i pod kontrolom javnosti, birača, te su mogli biti i opozvani. Za narodnog sudiju je mogao biti biran svaki građanin, bez obzira na kvalifikacije, ukoliko je uživao povjerenje naroda. Općinski i sreski sudovi su radili u vijeću od tri člana, a okružni u vijeću od pet članova. U skladu sa Okružnicom NKOJ-a nisu napuštena „stalna sudska vijeća“, već su reorganizirana tako da su u svakom sudskom vijeću pored stalnog sudije bila i dva povremena suca. To su porotnici koji su bili potpuno ravnopravni članovi sudskog vijeća kao i njegov stalni član. Svaki sud je imao predsjednika kojeg su birale sudije između sebe, kao i sekretara koji je po obrazovanju morao biti pravnik ili bar lice sa izvjesnim iskustvom u vršenju pravnih poslova. Kod rješavanja krivičnih predmeta javne interese je zastupao javni tužilac. Nadležnost sudova je mogla biti prostorna i stvarna. Sudski postupak je bio brz bez nepotrebnih formalnosti. Kod krivičnih predmeta postupak se pokretao na prijedlog oštećene stranke ili javnog tužioca. Sudske rasprave su bile javne i na njih su pozivane stranke, kao i potrebni svjedoci. Sudske odluke su se donosile u vidu presuda ili rješenja, protiv kojih je nezadovoljna stranka imala pravo žalbe. Sudske odluke je izvršavao sam sud ili neki organ onog NOO-a na čijem teritoriju se nalazilo lice ili stvar na koju se zahtjev za izvršenje odnosio.⁴⁰

U ovim Uputama izričito je navedeno da će narodnim sudovima pri obavljanju njihove sudske djelatnosti kao podloga koristiti odluke, zakoni i zakonske odredbe AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a. U pogledu narodnih pravnih običaja, istaknuto je da će ih sudovi moći koristiti samo ukoliko se uklapaju u okvire demokratskog pravnog shvatanja naših naroda.⁴¹ Narodni sudovi su postali samostalni organi državne vlasti koji su djelovali odvojeno od uprave i kao takvi, sudovi su dobili jurisdikciju u cjelokupnoj materiji građanskog i krivičnog prava. Ove Upute predstavljaju jedini pravni propis iz oblasti pravosuđa koje je donijelo Predsjedništvo ZAVNOBiH-a vršeći svoju zakonodavnu funkciju tokom NOR-a, samim tim ovim Uputama su udareni temelji budućem organiziranju narodnog sudstva u Bosni i Hercegovini.⁴² Iako Upute za organizaciju i rad

⁴⁰ Upute za rad i organizaciju narodnih sudova, Čaušević, Dž., *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine...*, str. 456-469.

⁴¹ U uputama se izričito ne govori o primjeni zakona koji su bili na snazi na području Bosne i Hercegovine prije neprijateljske okupacije Jugoslavije. Međutim, jasno je da su se narodni sudovi, ne primjenjujući izričito ranije propise, koristili njihovim sadržajem, ukoliko je takav sadržaj odgovarao pravnom shvatanju naroda i postao u neku ruku pravni običaj, a nije bio u suprotnosti sa načelima koja su već došla do izražaja u toku narodnooslobodilačke borbe. Brajković, B., *Djelatnost ZAVNOBiH-a u oblasti pravosuđa*, Institut za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu, br. 4/1968., Sarajevo, str. 356.

⁴² Čaušević, Dž., *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine...*, str. 468-469.

narodnih sudova predstavljaju samo Uputstva, one, s obzirom na to da ih je usvojilo Predsjedništvo ZAVNOBiH-a u vršenju svoje zakonodavne vlasti, imaju daleko veći značaj, nego što bi se to po nazivu moglo zaključiti. Njima su se rješavala bitna pitanja koja su spadala ne samo u zakonodavnu nego i u ustavnu materiju.

Tako je Odjeljenje za Pravosuđe ZAVNOBiH-a pripremilo još neke zakonske projekte iz ove oblasti. U Odjeljenju za pravosuđe obavljen je obiman rad na izradi Uputa za rad sudova u krivičnim stvarima i Uputa za vođenje krivičnog postupka pred narodnim sudovima.⁴³ Nacrti ovih uputa su 24. novembra 1944. godine upućeni Predsjedništvu ZAVNOBiH-a na razmatranje, s molbom da ih odobri pošto su „... narodni sudovi otpočeli sa radom, pa je radi pravilnog postupka u krivičnim stvarima potrebno da se predložene upute čim prije dostave sudovima...“.⁴⁴ U uvodu Nacrta uputa za rad sudova u krivičnim stvarima kaže se da one važe dok ih ne zamijeni Krivični zakonik i da u njima narodni suci treba da nađu odgovor na sva ona važna pitanja koja se postavljaju u svakidašnjoj praksi pri suđenju u krivičnim stvarima. Za Upute za vođenje krivičnog postupka rečeno je da su one nadopuna Uputa za rad i organizaciju narodnih sudova. Ipak, time rad nije bio završen. Iz dopisa koje je Odjeljenje uputilo Oblasnom narodnooslobodilačkom odboru za Hercegovinu (br. 15/45. od 15.1.1945. godine) vidi se da se tada u Odjeljenju već radilo na izradi projekta novog privremenog krivičnog zakonika, tako da je polovinom februara 1945. godine dostavljen Zakonodavnom odboru Nacrt privremenog krivičnog zakonika o zločinima i prijestupima Federalne Bosne i Hercegovine i Nacrt privremenog zakona o sudskom krivičnom postupku za Federalnu Bosnu i Hercegovinu (Odjeljenje za pravosuđe broj 34/45 od 13.2.1945. godine). Upute za rad sudova u krivičnim stvarima (Nacrt privremenog krivičnog zakonika) obuhvatale su ukupno 39 članova.⁴⁵ U preambuli se kaže da se izdaje na osnovu Odluke o konstituiranju ZAVNOBiH-a u najviše zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo Federalne Bosne i Hercegovine od 1.7.1944. godine. U uvodnom dijelu je istaknuto da se ove upute izdaju u cilju olakšanja rada sudovima u krivičnim predmetima, kao i u cilju jednoobraznog postupanja sudova na području Bosne i Hercegovine. U općem dijelu (članovi 1-25) materija iz ranijeg krivičnog zakonika je izložena dosta sažeto. Interesantno je da se u ovim uputama, pored ostalih kazni, predviđa i kazna prisilnog rada sa i bez lišenja slobode. U posebnom dijelu (članovi 26-39) ovog Nacrta nabrojana su krivična djela koja su se najčešće javljala. Međutim, posebno je interesantan posljednji član Uputa pod nazivom „Krivična djela ovdje ne spomenuta“. U ovom slučaju data je mogućnost sudovima da, ukoliko budu u prilici da sude neko krivično djelo koje nije izričito navedeno u ovim Uputama, mogu ga svrstati pod onu grupu krivičnih djela kojoj bi ono prema svojim bitnim karakteristikama i pripadalo, te da se prema tome odmjeri i kazna. Da bi protudruštveno djelo bilo krivično djelo nije bilo nužno

⁴³ Ove upute su u konačnom dijelu izrade dobile oblik Nacrta privremenog krivičnog zakonika za Bosnu i Hercegovinu i Nacrta privremenog zakona o sudskom krivičnom postupku za Federalnu Bosnu i Hercegovinu. Brajković, B., *Djelatnost ZAVNOBiH-a u oblasti pravosuđa*, Institut za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu, br. 4/1968., Sarajevo, str. 357.

⁴⁴ Odjeljenje za pravosuđe ZAVNOBiH-a dostavlja Predsjedništvu ZAVNOBiH-a na odobrenje Upute za rad sudova u krivičnim stvarima i Upute za vođenje krivičnog postupka. – *ZAVNOBiH, Dokumenti 1943-1944, knj. I*, Institut za istoriju radničkog pokreta – IP „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1968., str. 772-773.

⁴⁵ Upute za rad sudova u krivičnim stvarima. – *Ibid.*, str. 773-786.

njegovo normativno precizno formuliranje prema načelu „*nullum crimen sine lege*“, tj. za postojanje krivičnog djela nije bio nužan formalni element određenosti djela u zakonu. Sudac je odgovor na pitanje je li neko protudruštveno djelo krivično djelo mogao dobiti i primjenom principa analogije.⁴⁶ Iz tog principa proizilazi da je zakon narodnooslobodilačke borbe najviši zakon, te da se krivičnim djelom ima smatrati svako djelo upereno protiv interesa naroda. Taj načelni stav nove narodne vlasti sam za sebe svjedoči da je tendencija za efikasnošću osnovna oznaka krivičnog prava. Nedoradena tehnička konstrukcija krivičnog prava nije dovodila u pitanje njegovu efikasnost, naročito u pogledu „političkog kriminaliteta“.

Odjeljenje za pravosuđe ZAVNOBiH-a izradilo je u isto vrijeme i Upute za vođenje krivičnog postupka pred narodnim sudovima koji je obuhvatao 24 člana.⁴⁷ Na samom početku teksta ovih Uputa istaknuto je da one predstavljaju nadopunu već izdatih Uputa za organizaciju i rad narodnih sudova od 17. oktobra 1944. godine. Što se tiče njihovog sadržaja, može se zaključiti da su one obuhvatale najosnovnije propise u pogledu vođenja postupka u krivičnim predmetima. Te odredbe su se odnosile na pokretanje postupka, zatim nadležnost sudova, glavnu raspravu, način glasanja kod donošenja odluka, zatim odbranu okrivljenog, izvršenje kazne, molbu za obnovu krivičnog postupka, molbu za odlaganje izvršenja kazne, itd.

Predsjedništvo ZAVNOBiH-a do konca rata nije uspjelo uvrstiti u dnevni red ni jedne od svojih sjednica razmatranje Uputa za rad u krivičnim stvarima, kao ni Upute za vođenje krivičnog postupka, tako da navedeni propisi nisu ni usvojeni do kraja rata. Pošto je materija iz oblasti krivičnog prava odmah nakon oslobođenja zemlje regulisana saveznim propisima, iz tih razloga više nije bilo ni potrebno da se donosi i usvaja poseban zakonik iz ove oblasti.

Međutim, iako Predsjedništvo ZAVNOBiH-a nije bilo formalno usvojilo akte za rad sudova u krivičnim stvarima, Odjeljenje za pravosuđe je u pojedinim slučajevima davalo instrukcije narodnim sudovima kako da postupe pri rješavanju spornih slučajeva. Tako se sreskom narodnom sudu u Prijedoru 8. decembra 1944. godine daje uputa da mjesto kazne zatvora, odnosno robije izreče kaznu prisilnog rada bez lišenja slobode ili sa lišenjem slobode tako da prvu kaznu osuđenici upotrijebe za korisne radove. Na upit Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora za Hercegovinu u pogledu stvarne nadležnosti, Odjeljenje (br. 15/45. od 15. 1.1945. godine) daje odgovor da su općinski narodni sudovi u krivičnim stvarima stvarno nadležni za prijestupe lake tjelesne povrede (§ 181. bivšeg kaznenog zakona), te za sve prijestupe krađe, utaje, pronevjere i zlobne odštete tuđih stvari, ukoliko vrijednost ne prelazi 10.000 dinara. Za kriterije lake tjelesne povrede mjerodavno je jedino mišljenje ljekara vještaka, a ne vremensko trajanje liječenja. Sreski narodni sud u Duvnu (Dopis Odjeljenja za pravosuđe br. 30/45. od 15.2.1945. godine) upozorava se da „do postavljanja javnog tužioca sud može donositi presude u svim krivičnim predmetima koji dođu pred njega i bez prisustva javnog tužioca i njegovog prijedloga. Obzirom na to da organizacija narodnog sudstva još nije bila dovršena i da su još uvijek bile ratne okolnosti, narodni sud u svom radu ne bi trebao obraćati pažnju na formalne nedostatke, nego je bilo

⁴⁶ Kisić-Kolanović, N., *Vrijednosni principi novoga pravnog poretka u narodnooslobodilačkoj borbi na području Hrvatske 1941-1945. godine*, ČSP 16 (1), Zagreb, 1984., str. 14.

⁴⁷ Upute za vođenje krivičnog postupka pred narodnim sudovima. – *ZAVNOBiH, Dokumenti 1943-1944, knj. I*, str. 787-795.

važno da sud donosi rješenja u duhu pravde i pravednosti kako to narod osjeća u svim onim stvarima čije je rješavanje zahtijevao svakodnevni život. Izbornost sudija i autoritet narodnog suda predstavljalo je garanciju da će presuda biti pravedna“. Odjeljenje za pravosuđe je dalo uputstvo Sreskom narodnom sudu u Mrkonjić Gradu da može izricati kazne i uslovno prema principu uslovne osude tj. da se počinitelj pokajao za djelo i da je naknadio ili pokušao naknaditi štetu. Veličina novčane kazne treba da odgovara imovinskim prilikama osuđenog lica. Slična uputstva su davana i ostalim sudovima koji su se sa raznim upitima obraćali Odjeljenju za pravosuđe.

Prilikom izglasavanja Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države u augustu 1945. godine Moša Pijade se obratio grupi poslanika oko Milana Grola u Privremenoj narodnoj skupštini odbacivši njihove prigovore o nepreciznosti inkriminacija i retroaktivnom važenju zakona. Naprotiv, Moša Pijade je tvrdio taj će zakon zaustaviti „proizvoljne i nejednake“ presude na koje mu se već mjesecima tužio Grol.⁴⁸ Represivni karakter toga zakona nedvosmisleno je proizilazio iz činjenice da zakonom nisu bili tačno opisani modaliteti krivičnog djela protiv naroda i države. Time se kršio osnovni princip modernoga krivičnog prava: »*nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege*«. Istodobno je prihvaćeno i načelo retroaktivnog važenja zakona, čemu se posebno usprotivio dio opozicionih poslanika u Privremenoj narodnoj skupštini. Pojam krivičnog djela teoretski je utemeljen na materijalnom elementu, pa je s gledišta suda osnovna karakteristika djela morala biti „društvena opasnost“, a ne određenost djela kao krivičnog u zakonu. To je, dakako, imalo posljedice za načelo zakonitosti, omogućujući njegove vrlo različite „revolucionarne“ verzije. Sistem posebnih inkriminacija ovdje je izveden iz osnovnog načela o zaštiti nove države i pojedinaca nosilaca političkih, vojnih i državnih funkcija. U biće krivičnog djela nije uvršteno samo dovršeno djelo već i sama pripremna radnja, ako je išla za tim da ugrozi državno uređenje DFJ, njezinu vanjsku sigurnost, temeljne tekovine NOB-a i ravnopravnost naroda.⁴⁹

4. Pitanje odnosa starog i novog prava

Općenarodni ustanak uslovljavao je i revolucionarni prekid važenja krivičnog prava predratne Jugoslavije. Postepeno ali kontinuirano stvaralo se i primjenjivalo običajno, narodno, narodno ratno i ustaničko pravo. Izgradnja novog krivičnog prava u daljnjem razvoju odvijala se pisanim pravnim izvorima u raznim dokumentima: naredbama, odlukama, pravilnicima, uputstvima, objašnjenjima kao i kroz samu praktičnu primjenu.⁵⁰

Kao poseban izazov predstavljalo je pitanje primjene pojedinih zakona koji su važili na području Bosne i Hercegovine prije rata. O tim zakonima i mogućnosti njihove primjene nije ništa izričito rečeno ni u jednom od pravnih propisa donesenih tokom NOR-a, pa ni u

⁴⁸ Pijade, M., *Izabrani govori i članci 1941—1945*, Beograd, 1948., »U odbranu naših zakona«, str. 57—62. str. 53.

⁴⁹ *Zakon o krivičnim djelima protiv naroda i države*, Službeni list DFJ br. 66 od 1. rujna 1945.

⁵⁰ Horvatić, Ž., *Izbor kazne u jugoslavenskom krivičnom pravu i sudskoj praksi*, Informator, Zagreb, 1980., str.93.

Uputama za organizaciju i rad narodnih sudova. Činjenica je da su narodni sudovi ponekad, ipak, bili u prilici da ih primjenjuju i to samo u slučaju kada su odgovarali pravnom shvatanju naroda i ukoliko nisu bili u suprotnosti sa načelima formiranim tokom NOB-e.

Na taj način ovi zakoni su kroz primjenu postajali jedna vrsta pravnog običaja.⁵¹ Kako su se školovani pravници vremenom u sve većem broju počeli uključivati u rad sudskih vijeća pri NOO-ima, a kasnije i narodnih sudova na oslobođenim teritorijama, oni su u nedostatku novih pozitivnih pravnih propisa, bili u prilici da primjenjuju staro pravo koje su odranije poznavali i kojima su se već služili. Pomanjkanje novih pravnih normi uporedo s porastom sve raznovrsnijih pravnih odnosa i zahtjeva za sudskom zaštitom građana izražavali su potrebu za recepcijom starog prava u okviru nastajanja novog pravnog poretka u ratnim uslovima.⁵²

To je u stvari bila pravna nužda kada se staro pravilo primjenjivalo kao supsidijarno pravo⁵³ ukoliko nije bilo u suprotnosti sa načelima formiranim tokom NOR-a. S obzirom na sve složenije društvene odnose i sporove pravne praznine postajale sve veće i izraženije, te je u pogledu primjene prava od slučaja do slučaja vladala velika neujednačenost. Rješavajući pojedine pravne sporove narodni sudovi su u takvim slučajevima donosili svoja rješenja u duhu pravde, onako kako je to sam narod osjećao, a nekada i u skladu s lokalnim običajima ili novim shvatanjima o pravdi i pravičnosti formiranim kroz rat i revoluciju. Iz tih razloga je, a svakako i zbog pravne sigurnosti građana, bilo neophodno bez odlaganja riješiti pitanje odnosa starog i novog pravnog sistema. Dakle, primjena propisa donijetih do 6. aprila 1941. godine bila je neostvariva bez korekcije koja uzima u obzir „interes i načela NOB-a“.

To pitanje je i zvanično riješilo Predsjedništvo AVNOJ-a od 3. februara 1945. godine,⁵⁴ donoseći Odluku o ukidanju i nevažnosti svih pravnih propisa donijetih od strane okupatora i njihovih pomagača za vrijeme okupacije, odnosno o važnosti odluka koje su za to vrijeme donijete, te o ukidanju pravnih propisa koji su bili na snazi u času neprijateljske okupacije,⁵⁵ koja postaje primarni izvor novog pravnog sistema, koji je

⁵¹ Kad je riječ o pravnim običajima kao izvorima prava u procesu nastajanja novog pravnog sistema za vrijeme rata, onda se nerijetko ukazuje na činjenicu da je za ustaljenje stanovitog pravnog običaja redovno i po pravilu potrebna dugotrajna i opetovana primjena stanovitog (nepisanog) pravnog pravila, a ta dugotrajnost navodno ne može se kazati da je postojala za četiri godine trajanja narodnooslobodilačke borbe i istovremene izgradnje novog prava. To je pravilo sasvim tačno, ali od njega ipak ima iznimaka, a njih je bilo upravo u ovom procesu nastajanja novog prava na oslobođenom teritoriju. U uslovima narodnooslobodilačkoga rata bilo je pravila ponašanja ljudi koja su nastala u tadašnjim prilikama i u srazmjerno kratko vrijeme ušla u pravnu svijest ljudi, a da za to nije još bilo takvog pisanog propisa. Čulinović, F., *Prvi kongres pravnika u Narodnoj Republici Hrvatskoj*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 4, Zagreb, 1961., str. 176.

⁵² *Ibid.*, str. 178.

⁵³ Imamović, M., *Uvod u historiju i izvore bosanskog prava*, str. 101.

⁵⁴ Odluka Predsjedništva AVNOJ-a od 3. februara 1945. godine („Službeni list DFJ“ br. 4/1945).

⁵⁵ Odluka o ukidanju i nevažnosti svih pravnih propisa donijetih od strane okupatora i njihovih pomagača za vrijeme okupacije, o važnosti odluka koje su za to vrijeme donijete, o ukidanju pravnih propisa koji su bili na snazi u času neprijateljske okupacije (Beograd, 3. februar 1945. godine), Čaušević, Dž., *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine...*, str. 470-473.

dakako još *in statu nascendi*. Ova odluka je učinila izvjesne ustupke u pogledu primjene starog jugoslavenskog prava, što znači da nije dosljedno polazila od činjenice da su propisi tog prava ukinuti na Drugom zasjedanju AVNOJ-a. Pošto je u takvom rješenju bilo izvjesnih pravnih nedostataka i nejasnoća Ministarstvo za konstituantu je dalo tumačenje da se pri upotrebi starog jugoslavenskog prava ne primjenjuju propisi stare Jugoslavije, već njihova pravna pravila. Sve nedoumice i nejasnoće u pogledu primjene starog prava je kasnije riješeno izdavanjem Zakona o nevažnosti pravnih propisa donijetih prije 6. aprila 1941. godine kao i za vrijeme neprijateljske okupacije.⁵⁶ Tim zakonom je izmijenjena ranija odluka. Njegove opće odredbe slijede smisao Odluke AVNOJ-a od 3. februara 1945. godine, ali ih i pobliže određuju. Prema tom zakonu pravni propisi bivše Jugoslavije nemaju pravnu snagu. Mogu se primjenjivati samo pravila tih propisa i to ukoliko ne postoje propisi nove države. Odgovarajući organi se nisu mogli neposredno pozivati na pravna pravila stare Jugoslavije. To je bila jedna vrlo široka formulacija koja je omogućila sudovima i drugim organima vlasti da dalje primjenjuju ranije propise u svim stvarima koje nisu u direktnoj suprotnosti sa tekovinama NOB-e.

Primjenjivanjem pravnih pravila sadržanih u pravnim propisima stare Jugoslavije, a koja nisu bila u suprotnosti sa poretom nove države, osigurala se u priličnoj mjeri ujednačenost sudske prakse pri rješavanju krivičnih predmeta, a time je i na području koje nije bilo regulisano novim propisima u ovom periodu izgradnje krivičnog prava uspostavljena zakonitost do one mjere koja je bila moguća u odsustvu krivičnih pravnih propisa.⁵⁷

5. Zaključak

U nastajanju i razvitku novog pravnog poretka u Bosni i Hercegovini tokom NOR-a postojali su veliki i brojni legislativni izazovi. Svi navedeni propisi i uputstva nastali u ratu i revoluciji sadržavali su uglavnom materiju iz oblasti krivičnog prava, što je i razumljivo, s obzirom na uslove i vrijeme u kojima su nastajali, kao i potrebu za održavanjem reda i mira u pozadini i discipline na frontu. Ovi novi propisi služili su vojnim i civilnim sudovima kao podloga pri izvršavanju njihove funkcije prilikom suđenja i izricanja presude.

U svom razvoju pravni poredak je prošao kroz dvije etape. Prva traje do Drugog zasjedanja AVNOJ-a i za taj period je karakteristično da su se malobrojni normativni akti odnosili uglavnom na oblast krivičnog prava. U drugoj etapi razvoja prava koja traje od Drugog zasjedanja AVNOJ-a do konca NOR-a doneseno je nekoliko važnih odluka koje su bitno uticale na daljnji razvitak prava. U tom smislu, značajne su odluke koje je Predsjedništvo ZAVNOBiH-a donijelo u periodu između svog Drugog i Trećeg zasjedanja.

Na temelju izloženog može se zaključiti da je pravni poredak nastajao postepeno, počev od malobrojnih normativnih akata iz oblasti krivičnog prava, kroz sistemski rad na njegovoj daljnjoj izgradnji kroz aktivnost AVNOJ-a, a posebno ZAVNOBiH-a što predstavlja nukleus budućeg pravnog sistema Bosne i Hercegovine.

⁵⁶ Zakon o nevažnosti propisa donijetih prije 6. aprila 1941. godine i za vrijeme neprijateljske okupacije („Službeni list FNRJ“ br. 86/46, 105/46, 96/47).

⁵⁷ Srzentić, N. - Stajić, A. - Lazarević, Lj., *Krivično pravo Jugoslavije*, str. 79.

Najbolju ilustraciju tog novog prava, koje je stvarano i izniklo iz samog rata i revolucije, ilustriraju riječi Moše Pijade koji je jula 1945. godine na sjednici Predsjedništva prilikom izlaganja projekta Zakona o vrstama kazni i Zakona o davanju amnestije i pomilovanja, između ostalog u svom referatu istakao: „...*Postojalo je jedno običajno, narodno, narodno-ratno i ustaničko pravo koje je čitavo bilo izraženo jednim velikim principom koji nije bio obuhvaćen i fiksiran paragrafima, ali koji je bio živ i stvaran u svakom aktu narodne vlasti. Principom da je zakonito samo ono što pomaže u interesu NOB-e, a da je nezakonito sve ono što je za njega štetno. Samo taj veliki princip koji je bio iznikao iz samih zakona narodne borbe, koji je bio prirodni sastavni dio svijesti postrtovanih narodnih boraca, bio je dovoljan za besprijekorno funkcionisanje svih naših organa vlasti kroz najteže godine oslobodilačkog rata...*“.⁵⁸

Na koncu možemo zaključiti da su osnovne karakteristike u razvoju krivičnog prava u Bosni i Hercegovini za vrijeme NOR-a bile da je to novo pravo koje predstavlja raskid s pravom stare Jugoslavije, te da je ono uglavnom bilo običajno pravo koje je nastajalo i izgrađivalo se kroz njegovu primjenu od strane vojnih i narodnih sudova. Ono se baziralo na principu individualne odgovornosti s obzirom na krivnju. Samim tim je usvojen princip individualizacije kazne, kako u njenom izboru, tako i odmjeravanju visine kazne. S obzirom da se to novo pravo razvijalo u različitim okolnostima i uslovima narodnooslobodilačke borbe, ono je sadržavalo određene specifičnosti u pojedinim područjima.

IZVORI

1. Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo
- Fond Oblasni za Istočnu Bosnu
2. Arhiv Bosanske krajine Banjaluka
- Fond Oblasni NOO za Bosansku krajinu
3. Arhiv Muzeja revolucije u Sarajevu – Fond G-NOB
4. ZAVNOBiH, Dokumenti 1943-1944, knj. I, Institut za istoriju radničkog pokreta – IP „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1968.
5. Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, t. I, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1949.
6. „Službeni list DFJ“ br. 67/45 od 4. septembra 1945. godine
7. „Službeni list DFJ“ br. 66/45 od 1. septembra 1945. godine
8. „Službeni list DFJ“ br. 4/1945 od 13. februara 1945. godine
9. „Službeni list FNRJ“ (br. 86/46, 105/46, 96/47), br. 86 od 25. oktobra 1946. godine, br. 105 od 27. decembra 1946. godine i br. 96 od 12. novembra 1947. godine

LITERATURA

⁵⁸ Pijade, M., *Izabrani govori i članci (1941-1947)*, Kultura, Beograd, 1948., str. 33.

1. Brajković, B., *Djelatnost ZAVNOBiH-a u oblasti pravosuđa*, Institut za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu, br. 4/1968., Sarajevo, 1968.
2. Čaušević, Dž., *Partizansko pravosuđe u BiH 1941-1945.*, Glas, Banja Luka, 1988.
3. Čaušević, Dž., *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine: dokumenti sa komentarima*, Magistrat, Sarajevo, 2005.
4. Čaušević, Dž., *Uloga ZAVNOBiH-a u stvaranju novog pravnog poretka u BiH tokom NOR-a*, u: Filipović, M. (ur.) Naučni skup Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a, Sarajevo, 23. i 24. novembar 2007 (76-84), Posebna izdanja CXXIV, ODN 37. ANUBiH, Sarajevo, 2007.
5. Čulinović, F., *Prvi kongres pravnika u Narodnoj Republici Hrvatskoj*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 4, Zagreb, 1961.
6. Čulinović, F. *Nastajanje novog jugoslavenskog prava*, Nova Jugoslavija, Zagreb, 1954.
7. Čemerlić, H., *Normativna djelatnost organa narodne vlasti u Bosni i Hercegovini u toku narodnooslobodilačke borbe*, u: AVNOJ i NOB u BiH (1942.-1943.), Naučni skup održan u Sarajevu 22. i 23. novembra 1973. godine, Institut za istoriju, IP Rad, Beograd, 1974.
8. Damjanović, P., (ur.), *Josip Broz Tito - Sabrana djela*, Tom dvadeset deveti, Izdavački centar „Komunist“, Beograd, 1989.
9. Đurović, M., (gl. ur.), *Ustanak naroda Jugoslavije 1941*, Zbornik, Knjiga treća, Vojnoizdavački zavod JNA „Vojno delo“, Beograd, 1964.
10. Gaković, Gavriilo, *Vojni sudovi u novoj Jugoslaviji*, Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu, br. 15/1975., Niš, 1975.
11. Geršković, L. – Sirotković, H., *Dokumenti o razvoju narodne vlasti*, Svezak prvi: Izabrani dokumenti 1941-1943., Zagreb, Čakovec, 1983.
12. Horvatić, Ž., *Izbor kazne u jugoslavenskom krivičnom pravu i sudskoj praksi*, Informator, Zagreb, 1980.
13. Imamović, M., *Uvod u historiju i izvore bosanskog prava*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2006.
14. Imamović, M., *ZAVNOBiH i državnopravni kapacitet Bosne i Hercegovine*, Historijska traganja, Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, br. 12/2013., Sarajevo, 2013.
15. Jurčević, J. - Ivanda, K., *Ustrojavanje sustava jugoslavenskih komunističkih vojnih sudova tijekom Drugog svjetskog rata i poraća*, Društvena istraživanja, vol. 15, br. 5 (86), 2006.
16. Kisić-Kolanović, N., *Vrijednosni principi novoga pravnog poretka u narodnooslobodilačkoj borbi na području Hrvatske 1941-1945. godine*, ČSP 16 (1), Zagreb, 1984.
17. Kisić-Kolanović, N., *Neki aspekti razvoja prava na oslobođenom teritoriju Hrvatske 1943-1945. godine*. U povodu 45. godišnjice ZAVNOH-a Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, ČSP 19 (3), Zagreb, 1987.

18. Kostić, I., *Nastanak i razvitak vojnog prava i vojnih pravosudnih organa u toku revolucije*, Arhiv za pravne i društvene nauke 1-2, Beograd, 1961.
19. Levi, A., „*Krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava iz aspekta jugoslovenskog zakonodavstva*“, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Jevrejski almanah, Beograd, 1963/64.
20. Nešović, S. - Petranović, B., *AVNOJ i revolucija: tematska zbirka dokumenata 1941-1945.*, Narodna knjiga, Beograd, 1983.
21. Pijade, M., *Izabrani govori i članci (1941-1947)*, Kultura, Beograd, 1948.
22. Sadiković, E., *Ideja i značaj razvoja mreže narodnooslobodilačkih odbora u vremenu antifašističke borbe u Bosni i Hercegovini (1941–1945)*, Posebna izdanja ANUBiH, CLXXIX/, 75. godišnjica Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a: uloga Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a u društvenom i političkom razvoju Bosne i Hercegovine, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2020.
23. Simović, V. - Petranović, B., *Istorija narodne vlasti u Jugoslaviji*, Beograd, 1979.
24. Sokolović, S. - Krajina, B., *Komentar Krivičnog zakona Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, IRO „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1981.
25. Srzentić, N. - Stajić, A. - Lazarević, Lj., *Krivično pravo Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1998.
26. Zlatarić, B., *Krivično pravo – Opći dio – prvi svezak*, Informator, Zagreb, 1977.
27. Zlatarić, B., *Razvitak novog jugoslavenskog krivičnog prava*, Nova Jugoslavija, Zagreb, 1954.
28. Zovko, Lj., *Bosna i Hercegovina 1918-1943.*, Pravni fakultet Mostar, 1990.

Dženana Čaušević, PhD, Full Professor
Amna Toromanović, PhD, Associate Professor

Faculty of Law University of Bihać

**Title: CHALLENGES IN THE EMERGENCE OF CRIMINAL LAW
DURING THE NATIONAL LIBERATION WAR IN BOSNIA AND
HERZEGOVINA**

Abstract: During the National Liberation War on the liberated territory of Bosnia and Herzegovina, and within the framework of the development of new national government bodies, a significant question at that time was the organisation of judicial activities. Consequently, the emergence of a new legal order, bearing all the characteristics of the time in which it was created, represented a particular challenge.

From the first day of the uprising, the National Liberation Movement in Bosnia and Herzegovina faced a number of challenges ranging from the activities of the occupiers, espionage in favor of the enemy, desertion from the army, theft, fights, robbery, and other criminal offenses. All this disrupted daily life in the liberated territory as well as at the front. These negative phenomena had to be suppressed and punished without delay in order to protect the population in the liberated territory, as well as the fighters at the front. At that time, the few normative acts adopted by military and then civil government bodies were all related precisely to the field of criminal law, which was logical given the time and conditions in which they were created. These first regulations served as a basis for trials in military and civil courts. In this sense, it is necessary to emphasize "Edward Kardelj's Article on the People's Liberation Committees", published on October 19, 1941, in the newspaper "BORBA", which contained, among other things, significant provisions relating to criminal law. Also significant was the Decree on Penalties issued by the Command of the Posavski Odred in October 1941. This Decree was the first legal document in the field of criminal law issued on the territory of the entire Bosnia and Herzegovina.

Systematic work on building a new legal order de facto began with the decisions of the Second Session of AVNOJ, which annulled the legal order of the old Yugoslavia. With the formation of ZAVNOBiH as the supreme body of people's power in the territory of Bosnia and Herzegovina, the conditions were created for a more intensive approach to the drafting of necessary legal regulations.

Based on the above-stated, it can be articulated that for the normative activities of ZAVNOBiH in the field of criminal law, in addition to the aforementioned "Edward Kardelj's Article on the People's Liberation Committees", the Foča Regulations (1942), then the Krajina Regulations (1942), as well as the Decree on Military Courts from 1944 represent the basis for normative activities of the criminal law. All these normative activities were carried out by the Department of Justice at ZAVNOBiH.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, criminal law, judiciary, National Liberation War

